

El pronom locatiu en les construccions de temps transcorregut amb *haver*: una panoràmica del fenomen¹

JOSEP VICENT GARCIA SEBASTIÀ
UNIVERSITAT D'ALACANT, ISIC-IVITRA

Recibido: 23 de mayo de 2015

Aceptado: 4 de julio de 2015

Abstract: Expressions referring to elapsed time in Catalan (e.g. *Fa temps que no el veig*) underwent some highly complex construal changes during the Modern and Contemporary ages, to such an extent that the verb with which they were constituted from the origins of our language, *haver*, was replaced by another verb: *fer*. Within the framework of this transformation process, our paper documents a number of specific examples where *haver* appears conjugated with a locative pronoun in the early modern period. Despite not having become widespread, this phenomenon is certainly interesting, insofar as time references are not pronominalized in Catalan. Thus, the fact that *hi* breaks into elapsed-time utterances with *haver* must have to do with the grammaticalization process experienced by the clitic in presentational contexts.

¹ Aquest estudi ha estat desenvolupat al si de l'Institut Superior d'Investigació Cooperativa IVITRA [ISIC-IVITRA] de la Generalitat Valenciana (Programa de la Generalitat Valenciana per a la Constitució i Acreditació d'Instituts Superiors d'Investigació Cooperativa d'Excel·lència [Ref. ISIC/012/042]), i en el marc dels projectes de recerca següents: "Gramàtica del Català Modern (1601-1834)" (MINECO, Ref. FFI2012-37103); "Constitució d'un corpus textual per a una gramàtica del català modern (Gcm)" (IEC [PT 2012-So4-MARTINES]); Digicotracam (Programa PROMETEU per a Grups d'Investigació en I+D d'Excel·lència, Generalitat Valenciana [Ref.: PROMETEOII-2014-018], finançat per FEDER de la UE; i el "Grup d'Investigació en Tecnologia Educativa en Història de la Cultura, Diacronia lingüística i Traducció" (Universitat d'Alacant [Ref. GITE-9009-UA]).

Keywords: Construction Grammar; time constructions; presentational constructions; locative pronoun; Modern Catalan; corpus linguistics.

Resum: Les expressions de temps transcorregut en català (p. ex. *Fa temps que no el veig*) experimentaren uns canvis sintacticosemàntics molt complexos al llarg de l'edat moderna i contemporània, fins al punt que el verb amb el qual es constituïen des dels orígens de la llengua, *haver*, se substituï per un altre: *fer*. En el marc d'aquest procés de transformació, documentem, a començaments del període modern, determinats exemples en què *haver* apareix conjugat amb el pronom locatiu. Aquest fenomen, tot i no haver-se generalitzat, és certament interessant, atès que les referències temporals no es pronominalitzen en català. Així, el fet que *hi* irrompa en els enunciats de temps transcorregut amb *haver* deu estar relacionat amb el procés de gramaticalització del clític en contextos presentacionals.

Paraules clau: Gramàtica de Construccions; construccions temporals; construccions presentacionals; pronom locatiu; català modern; lingüística de corpus.

1. Introducció

L'expressió del temps cronològic és un dels grans temes de la recerca lingüística. En conseqüència, existeix un vast nombre de treballs que, des de diversos plantejaments teòrics, se centren a estudiar qüestions relacionades amb aquest concepte en diferents llengües (per exemple, Bybee, Perkins & Pagiluca 1994 i Langacker 2003 per a l'àmbit germànic, i Brugè & Suñer 2008, Fernández & Rigau 2009, Howe & Ranson 2010, J. Martines 2000a, Móia 2003, 2011a, 2011b i 2015, Pérez-Saldanya 2002 i Segura 2012 per a l'àmbit romànic). Amb tot, en català encara hi ha aspectes vinculats a la manera de conceptualitzar i expressar les referències temporals que convindria analitzar amb més detall o, si més no, des d'altres perspectives, com és el cas del tema que ens ocupa.

En l'àmbit català, l'anàlisi de les expressions que hem denominat "de temps transcorregut" ja ha estat abordada per alguns lingüistes, com ara Gemma Rigau (2001), Joan

Solà (2002) o Jaume Solà i Pujols (2002). Tanmateix, els estudis existents sobre aquesta mena d'estructures tracten el fenomen des d'una perspectiva exclusivament sincrònica. En aquest sentit, la nostra recerca, que entronca amb la línia d'investigació duta a terme per Josep Martines (en realització; 2014), hi aporta una visió diacrònica.

Fet i fet, al llarg d'aquestes pàgines oferim una panoràmica general sobre la presència del pronom locatiu (*hi*) en les construccions de temps transcorregut. Aquestes estructures, que actualment s'usen amb el verb *fer* com a verb lleuger, s'han constituït, des d'època medieval i fins a ben entrada l'edat contemporània, amb *haver* —també amb *ser*, tot i que en menor mesura i només en època antiga—. És precisament enmig d'aquests dos períodes, és a dir, a l'edat moderna, quan el pronom *hi* comença a aparèixer, associat al verb *haver*, en enunciat de caire temporal. A pesar que, segons sembla, l'ús del locatiu tingué una caràcter esporàdic —a diferència del que s'ha esdevingut en francès, on el clític s'ha generalitzat al costat de *avoir* en l'expressió temporal impersonal—, l'anàlisi d'aquest fenomen és indispensable per a entendre el funcionament i l'evolució de les construccions de temps transcorregut en català. De fet, les primeres manifestacions del locatiu es produeixen en un període en què ja s'havia iniciat el procés de transformació més profund que han experimentat aquestes expressions fins al moment: la substitució progressiva d'un verb (*haver*) per un altre (*fer*).

2. Objectius i metodologia

Els objectius que ens proposem són:

A. Localitzar el moment en què el clític *hi* comença a aparèixer en les construccions de temps transcorregut amb *haver*.

B. Exposar la cronologia del canvi (*haver* + [TEMPS] > *haver-hi* + [TEMPS]).

C. Concretar en quina mesura i en quin estat s'han conservat aquestes formes en català actual.

Per a resoldre aquestes qüestions, emprem una metodologia basada en l'ús, a través del buidatge de corpus històrics i contemporanis i l'anàlisi d'exemples textuais. En el cas de la llengua antiga i moderna, fem servir el Corpus de la *Gramàtica del Català Antic* (CIGCA) i el *Corpus de la Gramàtica del Català Modern* (CIGMOD), tots dos dins del *Corpus Informatitzat Multilingüe de Textos Antics i Contemporanis* (CIMTAC), desenvolupat per l'ISIC-IVITRA (V. Martines & Sánchez 2014). Per a l'època contemporània, consultem el *Corpus Textual Informatitzat de la Llengua Catalana*, el qual ha aprofitat com a base de dades per a la confecció del *Diccionari descriptiu de la llengua catalana* de l'Institut d'Estudis Catalans.

D'altra banda, fonamentem l'anàlisi dels resultats obtinguts en alguns principis de la Gramàtica de Construccions d'adscripció cognitiva i inferencialista. En aquest sentit, apliquem algunes de les aportacions que s'han fet des d'aquests vessants construccionistes i pragmatistes i que aprofiten per a descriure l'evolució diacrònica de les llengües. Ens referim, concretament, als conceptes de *jerarquies d'herència* (Goldberg 2006), *construccionalització* i *saturació* (Traugott & Trousdale 2013), i a la Teoria de la Inferència Invitada (Traugott & Dasher 2002).

3. Les construccions de temps transcorregut en català actual

El concepte de [TEMPS TRANSCORREGUT] s'expressa en català actual amb expressions com les que s'exemplifiquen en els casos (1), (2), (3) i (4), tots extrets de la premsa més recent:

- 1) Circulen *ja fa molts anys* massa discursos i papers que coincideixen a lamentar la maldat intrínseca de “qualsevol”

nacionalisme [...] (J. F. Mira, *La condició valenciana*, 2014)².

2) *Fa temps que no comprem peix* (*El Punt-Avui*, 18 de març de 2015).

3) Lubitz va estar en tractament per ‘tendències suïcides’ *fa anys* (*Ara*, 31 de març de 2015).

4) *Fa temps que* el company Carlos Villodres va expressar en esta mateixa tribuna els “dubtes” de dues persones: Juan i Amparo. (*La Veu del País Valencià*, 10 de juny de 2015).

Els quatre exemples es corresponen amb les variants formals i semàntiques que pot adoptar la construcció de temps transcorregut. Precisament per això, podem extraure alguns trets que són comuns a tota la casuística. Aquests són:

— Des del punt de vista formal, l’ús de *fer*³ com a verb lleuger (de l’anglès, *light verb*, Fernández & Rigau 2009) —és a dir, com a verb de significat atenuat, que ha patit un procés de blanqueig semàntic o *bleaching* (Hopper & Traugott 2003)— que regeix un sintagma nominal de caràcter temporal (*molts anys* en (1), *temps* en (2) i (4) i *anys* en (3)).

— Des del punt de vista semàntic, el caràcter impersonal de les construccions amb *fer* i el fet que totes expressen el transcurs, l’existència, d’un determinat període de temps entre la situació o l’esdeveniment del verb semànticament ple

² *La condició valenciana* aplega, en forma de llibre, diversos articles de Joan Francesc Mira publicats en premsa.

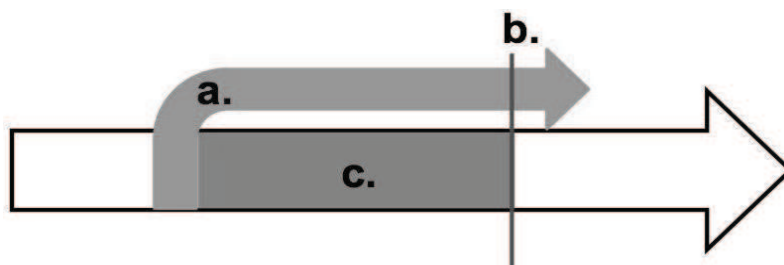
³ Convé advertir que l’ús del verb *fer* per a expressar la noció de temps transcorregut no és un tret exclusiu del català. I és que actualment, l’espanyol expressa aquest valor amb *hacer*. D’altra banda, una de les maneres que té l’italià de verbalitzar aquesta idea temporal és precisament amb el verb *fare*: “Esattamente *un mese fa* ci fu il bombardamento dell’ospedale traumatologico di Medici Senza Frontiere (MSF) a Kunduz, nel nord dell’Afghanistan” (*La Repubblica*, 3 de novembre de 2015). En francès i en portuguès, en canvi, aquestes construccions es conformen amb els verbs *avoir* i *haver* respectivament, com en català antic. No obstant això, els verbs *faire* i *fazer* també s’empren per a expressar aquest valor temporal, si bé és cert que aquestes construccions tenen determinades restriccions sintàctico-semàntiques (Howe & Ranson 2010 i Mòia 2011a).

i el moment de parla o un altre punt de referència temporal (Solà & Pujols, 2002: 2913).

Tanmateix, els casos exposats en (1), (2), (3) i (4), en la mesura en què il·lustren la variació de l'estructura temporal que estudiem, no són idèntics. Així, doncs, es diferencien en els aspectes següents:

- Des del punt de vista sintàctic, la construcció funciona en (1) i (3) com a adjunt temporal (Rigau, 2001), mentre que en (2) i (4) presenta una estructura força complexa, en la mesura en què introdueix un complement subordinat amb *que*⁴.
- Des del punt de vista aspectual, (1) i (2) es corresponen amb el tipus de construcció que Telmo Mória (2011a) ha qualificat de “durada ancorada”, i (3) i (4) pertanyen a la categoria d'expressions que, segons aquest mateix autor, localitzen un punt o interval temporal. La diferència entre un valor i l'altre rau en el fet que en el primer cas la situació expressada pel verb és atèlica i s'estén en l'eix temporal fins al punt de referència (vg. fig. 1), mentre que en el segon es tracta d'una situació tèlica que culmina abans d'aquest punt (vg. fig. 2).

Figura 1. Representació aspectual de (1) i (2)

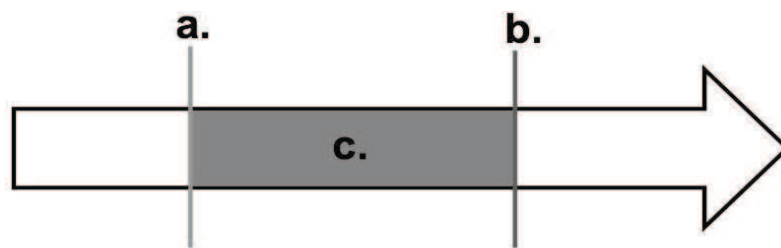

a. Situació localitzada: *circulen massa discursos i papers [...] (1); no comprem peix (2).*

⁴ Joan Solà (2002) relaciona aquesta forma amb les oracions de relatiu. Així i tot, afirma que es tracta d'una estructura controvertida, l'explicació de la qual planteja incògnites que encara no han estat resoltes, com ara el fet de determinar “quin tipus de verb és *fer*” o “quina classe de paraula és *que*”.

- b. Punt de referència temporal: moment de parla (1) i (2).
- c. Distància temporal: *ja fa molts anys* (1); *temps* (2); indefinida en els dos casos.

Figura 2. Representació aspectual de (3) i (4)

- a. Situació localitzada: *va estar en tractament [...] (3)*; *va expressar [...] (4)*.
- b. Punt de referència temporal: moment de parla (3) i (4).
- c. Distància temporal: *anys (3)*; *temps (4)*; indefinida en els dos casos.

4. Les construccions de temps transcorregut en català antic

En català antic, per a expressar els dos valors associats al concepte de temps transcorregut, s'usava *haver* en comptes de *fer*, tal com assenyala Josep Martines (en realitació; 2014). Així, en (5) *haver* expressa la noció de “durada ancorada” i en (6) la de “localització d'un punt temporal” (Móia 2011a):

5) Fo demanat si avia muler viva e dix que hoc, *ben à ·X· ans passats que l'avia* (*Clams i crims a la València medieval*, s. XIV, 131).

6) Ne açò no deg calar de les virtutz d'aquest baron, la cal cosa hé sabuda no *ha pus de ·XII· dies* (*Diàlegs*, s. XIV, 36).

Aquest ús de *haver* amb valor temporal prové de les construccions existencials-presentacionals. De fet, per a ser més

precisos, cal dir que les construccions de temps transcorregut amb *haver* són hereves (Goldberg 2006) de les construccions existencials-presentacionals amb sentit temporal, com ara les que apareixen il·lustrades en els exemples (7) i (8):

7) *En l'ay ha ·I· jorn* que hom apela Pantagosta, so és a dir, Sinquagesma (Ramon Llull, *Doctrina Pueril*, s. XIII, 126).

8) Altres philosophs li donaren forma rodona, fahent la plaça al mig, de la qual partexen aytants carrers com ha portals en lo dit cercle o mur cerclat, e posant en lo mur aytantes torres com *ha dies en l'any*, e cascuna que hagués son nom e son especial ofici (Francesc Eiximenis, *Dotzè del Crestià*, s. XIV, 242).

Els casos (7) i (8) són, en realitat, una extensió semàntica (J. Martines 2000b) dels usos presentacionals prototípics, els quals denoten el concepte d'existència en un marc de locació de caràcter espacial:

9) Ítem liurà lo dit A. Roç un cassall de molins *en què ha ·II· molles molens e ·I· na· jovada e miga de terra* qui és prop (*Clams i crims a la València medieval*, s. XIV, 99).

10) [...] ell aurà aquella dona et que vendrà a ell tot secretament *en la sua cambra*, mas que no vol que *lum hi aja*, per ço que per negun no sia vista (Ramon Muntaner, *Crònica*, s. XIV, 8).

Així, doncs, en (7) i (8) el marc de locació ja no és espacial, com en (9) i (10), sinó temporal —l'*any*, en tots dos casos—, amb la qual cosa el que es localitza són unitats de mesurament cronològic —“·I· jorn” en (7) i “dies” en (8)—. Aquesta extensió del significat espacial cap a un significat temporal té a veure amb un dels principis més importants del cognitivisme: el concepte de corporeïtzació o *embodiment*, formulat per Johnson (1987). Aquest principi estableix que a l'hora de concebre realitats abstractes o mediate projectem experiències concretes, físiques o immediates. Precisament,

l'estudi fundacional de Lakoff i Johnson (1980) ja planteja que una de les maneres més habituals de concebre el temps (un domini conceptual abstracte) és a través de l'espai (un domini més físic, més a l'abast del subjecte conceptualitzador). D'altra banda, l'extensió que suposa l'ús de la construcció presentacional en (7) i (8) també es pot explicar a través de les *jerarquies d'herència* (en anglès *Inheritance hierarchies*), concepte que forma part del paradigma construccionista de Goldberg (2006). Segons aquesta proposta, el canvi lingüístic tendeix a generar noves construccions (la construcció existencial-presentacional de locació temporal) per mitjà de l'extensió d'altres formes de domini conceptual menys abstracte (la construcció existencial-presentacional de locació espacial), amb la qual cosa les estructures resultants hereten les especificitats sintacticosemàntiques de la forma originària (locació i elements localitzats), tot i presentar determinades particularitats que la distingeixen (sentit temporal de la locació i dels elements localitzats).

En canvi, la funció de les construccions amb *haver* de (5) i (6) ja no és expressar l'existència d'una quantitat de temps en un marc temporal delimitat, de manera explícita o implícita —*un any*, com en el cas de (7) i (8)—, sinó denotar el transcurs d'aquest interval. Per tant, en aquesta mena d'expressions ja no es focalitza tant la noció de 'existència', sinó més aviat la idea de 'moviment' o 'pas del temps'. L'ús del participi "passats" en (5) n'és una bona prova (J. Martines en realització; 2014).⁵ En aquest sentit, la Teoria de Inferència

⁵ Alguns autors, com ara Gemma Rigau (2001), han definit aquestes construccions com a estructures existencials referides al temps. És cert que els contextos existencials-presentacionals de caràcter temporal, els quals impliquen l'existència d'un marc de locació, poden ser l'origen de l'expressió del temps transcorregut amb *haver*. Ara bé, això no implica necessàriament que les construccions de temps transcorregut hagen de mantenir el sentit existencial de les estructures originàries. D'altra banda, el fet que les estructures temporals amb *fer* deriven d'expressions amb valor existencial resulta dubtós. Nosaltres hem optat per fer servir el terme que proposa Josep Martines (en realització; 2014): "temps transcorregut". I és que

Invitada (Traugott & Dasher 2002) permetria descriure des d'un punt de vista pragmàtic el pas de la noció de [EXISTÈNCIA] a la de [TEMPS TRANSCORREGUT]. I és que, segurament, les construccions presentacionals temporals desenvoluparen el sentit de 'transcurs del temps' a través d'un procés de subjectivació, d'interpretació alternativa del significat, motivada per contextos pont (*bridging context*). Tanmateix, el canvi semanticoprasmàtic que convencionalitzà l'ús d'*haver* en contextos de temps transcorregut és degué produir en llatí tardà i no ens detindrem a analitzar-lo.

Sí que insistirem, però, en el fet que a l'edat moderna les construccions com les de (5) i (6) podien aparèixer constituïdes amb una marca de locació, tot i no permetre, com hem vist, una interpretació pròpiament presentacional. En la llengua antiga, el pronom locatiu només s'usava en les construccions presentacionals prototípiques, com ara en (10). Ara bé, cal tenir en compte que *hi* feia llavors una funció exclusivament anafòrica, de manera que, fins i tot en les expressions presentacionals de caràcter espacial, no s'usava si apareixia el complement locatiu explícit, com és el cas de (9). A més, pel que fa a les construccions presentacionals temporals i en les de temps transcorregut, no s'emprava en cap dels casos, com ho il·lustren els exemples (5), (6), (7) i (8).

Aleshores, d'acord amb la situació descrita en època medieval i tenint en compte que els complements temporals no és pronominalitzen, com és que uns segles més tard irromp el pronom *hi* en aquests contextos? Per què s'estén l'ús d'aquest clític a altres usos que no són essencialment espacials? Per a respondre a aquests interrogants, cal analitzar minuciosament

aquesta etiqueta, a banda d'emfasitzar la concepció de transcurs temporal, sense la qual aquestes expressions no serien possibles, permet aglutinar diferents formes, independentment de quin siga el verb. Així, la categoria "temps transcorregut" també aprofita per a definir altres construccions que, tot i ser personals, s'usen per a expressar la mateixa noció, com ara les que recentment es constitueixen amb els verbs *dur* (*Duc dos dies sense dormir*) o *portar* (*Porta una setmana malalt*).

un nombre representatiu de casos, amb l'ajut de conceptes com el de les *jerarquies d'herència* (Goldberg 2006); d'aquesta manera, podrem aclarir en quina mesura les construccions de temps transcorregut mantenen o no els trets locatius de les expressions presentacionals originàries. Com que aquesta és una tasca que sobrepassaria l'espai i els objectius del present estudi, a continuació ens limitem a oferir un seguit de dades que permeten explicar, d'una banda, quan i a través de quins usos començà a irrompre l'ús del locatiu en les construccions que ens ocupen (§ 5.1.), i, de l'altra, quina és la presència del pronom en els contextos de temps transcorregut actualment (§ 5.2.).

5. Ús del pronom *hi*

5.1. Primers usos en contextos de temps transcorregut

D'acord amb la investigació duta a terme per Josep Martines (en realització; 2014), els primers exemples d'ús del pronom locatiu en construccions de temps transcorregut daten de principis del s. XVII (cf. (11) i (12)).

11) [...] considerat que per ara *y ha molt temps* que no guanya cosa alguna (*Campanar*, Castelló, 1602, 192).

12) [...] aquell temporal *y ha molt temps* que-s finit [...] (*Dietaris de la Generalitat de Catalunya*, III, Barcelona, 1603, 804).

En aquest sentit, és important destacar que en el cas de l'espanyol la irrupció del clític en aquesta mena d'expressions també es va produir en la mateixa època, tal com ha assenyalat Díez Itza (1992). Aquest autor, per corroborar-ho, cita dos exemples, els quals reproduïm tot seguit (cf. (13) i (14)).

13) Si es que el Duque, como vos decís, no hay una hora que le dejé bueno, sano y salvo (*Cervantes*, *La señora Cornelia*, 166; pres del *DCECH*, s. v. *haber*).

14) Vuestra merced me conozca por su servidor; que hay muchos días que le deseaba conocer (Vélez de Guevara, *El diabló cojuelo*, 24; pres de Pérez Toral 1988: 109).

De fet, l'espanyol i el català també coincideixen en la mesura en què aquesta forma no s'ha acabat generalitzant en cap de les dues llengües. El francès actual, en canvi, per expressar la noció de temps transcorregut fa servir construccions en què el verb *avoir* apareix acompanyat del pronom locatiu:

15) Il *y a* trois ans, il est parti (Rigau 2001)...

16) "Il *y a* deux semaines qu'il travaille (Rigau 2001).

No obstant això, a finals del XV el pronom *hi* encara no s'havia gramaticalitzat en les construccions de temps transcorregut, tal com demostren els exemples (17) i (18), extrets del *Dictionnaire du Moyen Français* (s. v. *avoir*):

17) Il *a* desja journees trois que je partis de mon païs (Pass. Auv., 1477, 192).

18) C'est le cueur qui me fremye Dedens le corps et me fait braire, Il *a* plus d'une heure et demye (LA VIGNE, Munyer T., 1496, 211).

Encara no podem explicar el perquè d'aquest ús del clític en català —així com també en altres llengües romàniques, com l'espanyol o el francès—. Però sí que podem afirmar que el fet que el locatiu es comence a fer servir en construccions de temps transcorregut a principis del s. XVII deu estar relacionat amb la reanàlisi sintàctica del pronom, que es consolidà en les expressions presentacionals prototípiques justament un segle abans, tal com ha postulat Ramos (2001). Segons aquest autor, *hi* es gramaticalitzà progressivament, al llarg dels ss. XIV-XVI, fins que deixà de tenir un valor anafòric en els contextos de locació espacial, és a dir, deixà de fer la funció de pronom locatiu, i esdevingué un afix verbal. A tall d'exemple, observem que en (17) i (18), tot i aparèixer el complement locatiu de

manera explícita (“en aquesta església”, (17), i “d’esta ciutat de Tarragona fins a la dita pedra”, (18)), també s’usa el clític:

19) Don Pedro: Ý quantes dignitats ý canonicats *hy à en aquesta església?* (Cristòfor Despuig, *Los col·loquis de la insigne ciutat de Tortosa*, 1557, 76).

20) Ý per esta pedra s’és mostrat ont acaba la província de Tarragona ý ont comensa Portugal, que d’esta ciutat de Tarragona fins a la dita pedra *y ha sent-cinquanta leguas*, abans més que manco (*Llibre de les grandeses de Tarragona*, s. XVI, 111).

Tanmateix, a mitjan s. XVI encara no s’havia consolidat la gramaticalització del pronom *hi* en els contextos presentacionals de caràcter temporal. Així, en (19) i (20) s’observa com el clític encara manté un valor anafòric en aquests usos:

21) Don Pedro: Callau, senyors, que *dotze hores ha en lo dia* per a mudar lo propòsit (Cristòfor Despuig, *Los col·loquis de la insigne ciutat de Tortosa*, s. 1557, 126).

22) Senyora: Sertefique a vostra senyoria que *no y à die que*, una ý moltes voltes, jo no pense en los deutes de Barcelona [...] (*Epistolaris d’Hipòlita Roís de Lioris i Estefania Requesens*, s. XVI, 56).

En definitiva, la cronologia dels exemples (11), (12), (17), (18), (19) i (20) ens fa pensar que l’expansió del pronom degué seguir aquest orde:

— Primerament, la marca de locatiu, que fins al s. XVI s’usava com a recurs anafòric en les construccions presentacionals prototípiques, es gramaticalitzà en aquests contextos i perdé la funció pronominal. Aquest canvi s’il·lustra en (17) i (18).

— Poc després, la gramaticalització del clític també es degué produir en les construccions que, tot i ser presentacionals, feien referència a un marc de locació temporal. Aquest procés, però, encara no s’havia consolidat a mitjan s. XVI, com hem pogut veure en (19) i (20).

— Finalment, el pronom *hi* irrompé en els usos de temps transcorregut a primeries del s. XVII, d'acord amb els exemples (11) i (12).

En treballs futurs caldrà escatir quina és la causa per la qual l'ús del locatiu s'expandeix fins a arribar a l'àmbit del temps transcorregut. De moment, esbossem dues hipòtesis. La primera és que el pronom *hi* apareix perquè aquestes estructures, tot i no ser pròpiament existencials, hereten part de la configuració locativa de les expressions presentacionals originàries. La segona és que la gramaticalització progressiva del clític en contextos presentacionals locatius fa que *hi* s'associe necessàriament al verb *haver* en tots els usos que no són perifràstics.

5.1. Presència del pronom en català actual

Adés ja apuntàvem que en català, de la mateixa manera que en espanyol, la construccionalització (Traugott & Trousdale 2013) de *haver-hi* + [TEMPS TRANSCORREGUT], és a dir, la gramaticalització i la fixació d'aquesta forma, no s'ha arribat a generalitzar. De fet, durant el s. XIX l'ús del locatiu en aquestes construccions ja era bastant reduït en comparació amb els casos en què el verb *haver* no apareix acompanyat del pronom. Així ho demostren les ocurrències que hem extret del CTILC⁶: del total d'ocurrències amb *haver*, el 79,3% presenten el verb sense el clític i el 20,7% es corresponen amb la forma *haver-hi* (vg. fig. 3)

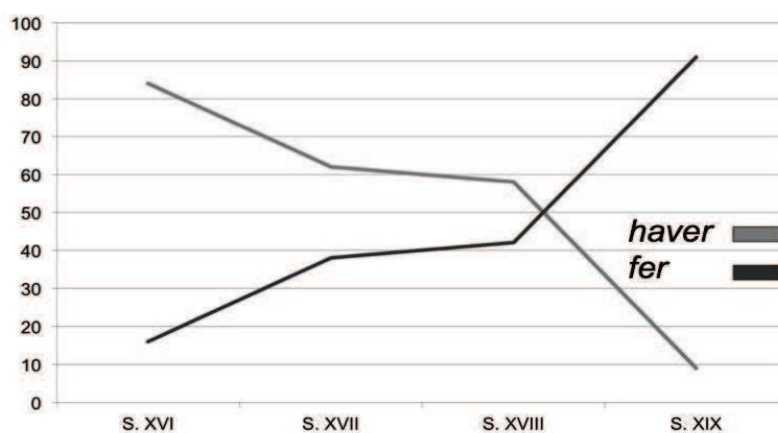
⁶ El buidatge del CTILC l'hem dut a terme de manera representativa. Així, doncs, només n'hem extret les construccions en què els verbs *haver* (o *haver-hi*) o *fer* apareixen seguits dels lemes *temps*, *dia* i *any*.

Figura 3. Percentatges de *haver* + [TEMPS TRANSCORREGUT] i *haver-hi* + [TEMPS TRANSCORREGUT] durant el s. XIX

El fet que l'ús del locatiu no es generalitze cal vincular-lo al procés de construccionalització que experimenten les formes amb *haver* al llarg de l'edat moderna. Paral·lelament a aquesta transformació, l'ús de *haver* retrocedeix des del segle XVI a favor d'un altre verb competidor, *fer*. Finalment, aquesta tendència s'accentua en els ss. XVII i XVIII i s'accelera notablement en el XIX, d'acord amb les dades que hem extret del CIGMOD i del CTILC (vg. fig. 4).

Figura 4. Evolució de *haver* + [TEMPS TRANSCORREGUT] i *fer* + [TEMPS TRANSCORREGUT] al llarg dels ss. XVI-XI

Així, doncs, quan el pronom locatiu comença a aparèixer en la construcció amb *haver* (s. XVII), aquesta estructura es troba en ple procés de rutinització; és ja una estructura lingüística amb un nivell considerable de saturació (Traugott & Trousdale 2013), que comença a concebre's com una unitat cada vegada menys composicional. De fet, la forma més habitual de la construcció de temps transcorregut al llarg de l'edat moderna presenta sempre la mateixa estructura, la qual es caracteritza per posposar el verb *haver* al sintagma que expressa [TEMPS] (*temps ha, anys ha, dies ha*, etc.). En definitiva, quan el clític *hi* irromp en aquests contextos, les formes amb *haver* ja han iniciat un procés de restricció combinatòria amb altres elements morfològics, i això pot haver contribuït a frenar la generalització del pronom.

El resultat de tot aquest procés de canvi és que, a hores d'ara, la forma més general d'expressar en català la noció de [TEMPS TRANSCORREGUT] és amb el verb *fer*. L'ús del verb *haver*, en canvi, només es manté en alguns dialectes. Així, mentre que les construccions sense el pronom es conserven en algunes zones del baleàric, les variants amb el clític només són pròpies del rossellonès (Veny & Pons 2001-2008)⁷, la qual cosa s'explica per la proximitat d'aquest parlar amb el francès.

6. Conclusions

Les construccions de temps transcorregut provenen dels usos presentacionals de caire temporal, els quals encara pressuposen l'existència d'un marc de locació. Així, doncs, caldrà estudiar, amb l'ajuda d'alguns conceptes de les teories contruccionistes, com el de *les jerarquies d'herència* (Goldberg 2006), en quina mesura aquestes expressions mantenen les propietats sintàctiques i semàntiques de la construcció originària, per poder esclarir si els usos temporals de temps

⁷ Volem fer constar el nostre agraïment al Dr. Veny per haver-nos facilitat materials inèdits de la seua recerca, amb els quals hem pogut estudiar la pervivència actual del clític en l'expressió del temps transcorregut.

transcorregut impliquen també un marc de locació temporal i, si és així, determinar-ne el grau. En qualsevol cas, l'afixació de *hi* al verb *haver* en les construccions presentacionals prototípiques i, segurament un poc més tard, també en les de caràcter temporal, deu ser la clau per entendre per què el clític comença a aparèixer, des del segle XVII, en usos de temps transcorregut. Amb tot, encara cal determinar com es va produir el procés d'irrupció de *hi* en aquest àmbit: si va ser el resultat d'una evolució paral·lela a la de les construccions presentacionals locatives, o si, per contra, no fou més que una analogia motivada per la reanàlisi del pronom. Finalment, hem suggerit que la progressiva gramaticalització de les expressions de temps transcorregut amb *haver*, a favor de les formes amb *fer*, degué ser un dels factors que frenà la generalització del clític.

Obres citades

- Bybee, J. L., Perkins, R. & Pagiluca, W. *The Evolution of Grammar: Tense, Aspect, and Modality in the Languages of the World*. Chicago: U of Chicago P, 1994.
- Brugè, L. & Suñer, A. "Building Up Complex Temporal Constructions". *Working Papers in Linguistics* 8 (2008): 7-63.
- CIMTAC=Martines, J. & Martines, V. dirs. *Corpus Informatitzat Multilingüe de Textos Antics i Contemporanis*. Amb la direcció adjunta de M. Àngels Fuster i Elena Sánchez. Alacant: ISIC-IVITRA.
- CTILC = Rafel, J. dir. *Corpus Textual Informatitzat de la Llengua Catalana*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans. Disponible a Internet: <<http://ctilc.iec.cat/>>.
- DCEH = Coromines, J. & Pascual, J. A. *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico*. Madrid: Gredos, 1982-1991.

- Díez Itza, E. “*Ha, hay, hace* temporales en el Siglo de Oro”. *Actas del II Congreso Internacional de la Lengua Española*. Dir. M. Ariza. Vol. 1. Madrid: Pabellón de España, 1992. 373-80.
- DMF = ATILF, CNRS & Université de Lorraine. *Dictionnaire du Moyen Français*. 2010. Disponible a Internet: <<http://www.atilf.fr/dmf>>.
- Fernández, O. & G. Rigau. “Temporal Non-impersonal Constructions. Spanish Light Verbs *llevar* and *tener*”. *Syntax* 12.2 (2009): 135-57.
- Goldberg, A. E. *Constructions at Work: The Nature of Generalization in Language*. Nova York: Oxford UP, 2006.
- Hopper, J. & Traugott, E. C. *Grammaticalization*. Cambridge: Cambridge UP, 2003.
- Howe, Ch. & Ranson, D. L. “The Evolution of Temporal Clauses Modifiers in Spanish and French”. *Romance Philology* 64 (2010): 45-55.
- Johnson, M. *The Body in the Mind. The Bodily Basis of Meaning, Imagination and Reason*. Chicago: U of Chicago P, 1987.
- Lakoff, G. & Johnson, M. *Metaphors We Live By*. Chicago: U of Chicago P, 1980.
- Langacker, R. (2003) “Extreme Subjectification: English Tense and Modals”. *Motivation in Language: Studies in honor of Günter Radden*. H. Cuyckens, T. Berg, R. Dirven & K.-U. Panther dirs. Amsterdam: John Benjamins, 2003. 3-26.
- Martines, J. “Sobre una altra construcció sintàctica catalana força controvertida (1): ‘*en* + infinitiu’ temporal al País Valencià”. *La lingüística de Pompeu Fabra*. J. Ginebra, R.-D. Martínez & M. A. Pradilla dirs. Vol. 2. Alacant: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana/Universitat Rovira i Virgili, 2000a. 127-164.
- . “L’expressió de les emocions i la creativitat lèxica: “*estimar*” ‘amar’, entre l’eufemisme i la metàfora cultural”. *Actas del VIII Congreso de la Asociación Hispánica de Literatura Medieval*. Eds. M. Freixas & S. Iriso eds.

- Vol. 2. Santander: Santander: Universidad Internacional Menéndez Pelayo/Gobierno de Cantabria, 2000b. 1221-1243.
- . "L'expressió del temps transcorregut a l'edat mitjana. Construccions temporals existencials en el català del segle XV". Comunicació presentada en el 17è *Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes (AILLC)*. València, 2014.
- . "Les oracions temporals". *Gramàtica del català antic*. Dirs. J. Martines & M. Pérez-Saldanya. Barcelona: Empúries, Institut d'Estudis Catalans & De Gruyter Mouton, en realització.
- Martines, V. & Sánchez, E. "L'ISIC-IVITRA i el metacorpus CIMTAC. Noves aportacions a la lingüística de corpus". *Estudis Romànics* 36 (2014): 423-36.
- Móia, T. "Subdomínios de Significação Associados ao Tempo. Uma Panorâmica Geral". *Razões e Emoção. Miscelânea de Estudos em Homenagem a Maria Helena Mira Mateus*. Dirs. I. Castro & I. Duarte. Vol. 2. Lisboa: INCM, 2003. 95-127.
- . "Expressões Temporais com *Haver*: Gramaticalização e Interpretação Semântica". *XXVI Encontro Nacional da Associação Portuguesa de Linguística*. Lisboa: APL, 2011a. 401-19.
- . "Aspectos Pragmáticos da Interpretação da Informação Temporal". *Colóquios Linguísticos e Literários: Enfoques Epistemológicos, Metodológicos e Descritivos*. Dirs. M. A. Ferreira, F. Alves & C. Mendes. Teresina: EDUFPI, 2011b. 153-174.
- . "The Durative Verbs of Portuguese". *Diacrítica (Revista do Centro de Estudos Humanísticos, Universidade do Minho)* 29.1 (2015): 27-59.
- Pérez Saldanya, M. "Les relacions temporals i aspectuals". *Gramàtica del català contemporani*. Dirs. J. Solà, M.-R. Lloret, J. Mascaró & M. Pérez Saldanya. Vol. 3. Barcelona: Empúries, 2002. 2567-2662.

- Pérez Toral, M. *Sintaxis histórica de las oraciones impersonales con el verbo 'hacer'*. Oviedo: Servicio de publicaciones de la Universidad de Oviedo, 1988.
- Ramos, J.-R. "El verb *haver-hi*: evolució dels usos sintàctics". *Estudis Romànics* 23 (2001): 123-45.
- Rigau, G. "Temporal Existential Constructions in Romance". *Romance Languages and Linguistic Theory* 1999. Dirs. Y. D'hulst, J. Rooryck & J. Schroten. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 2001. 307-34.
- Segura, C. "El passat perifràstic en català antic. Una revisió a partir d'estudi de corpus". *eHumanista/IVITRA* 2 (2012): 118-47.
- Solà, J. "Les subordinades de relatiu". *Gramàtica del català contemporani*. Dirs. J. Solà, M.-R. Lloret, J. Mascaró & M. Pérez Saldanya. Vol. 3. Barcelona: Empúries, 2002. 2455-2565.
- Solà i Pujols, J. "Modificadors temporals i aspectuals". *Gramàtica del català contemporani*. Dirs. J. Solà, M.-R. Lloret, J. Mascaró & M. Pérez Saldanya. Vol. 3. Barcelona: Empúries, 2002. 2867-2936.
- Traugott, E. C. & Dasher, R. B. *Regularity in Semantic Change*. Cambridge: Cambridge UP, 2002.
- Traugott, E. C. & Trousdale, G. *Constructionalization and Constructional Changes*. Oxford: Oxford UP, 2013.
- Veny, J. & Pons, L. *Atles Lingüístic del Domini Català*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2001-2008.